

KELNEK VÁRA.

Szeben vármegye északnyugati csücskében, Szászsebes városától délkeletre, a Székás-patak egyik oldalvölgyében terül el Kelnek községe s közepén, a patak árterén van a meglehetősen jókarban lévő parasztvár, mely e sorok tárgya. E várral különben már röviden foglalkoztam,¹ az akkor elmondottak egyrészét most magam módosítom.

Hosszú, keskeny, dongaboltozattal fedett folyosón át jutunk a földszintjén erős dongaboltozattal fedett kaputoronyhoz, mely ma harangtorony s a melybe eredetileg az I-ső emelet nyugati falában lévő csücsíves ajtón járták be. A folyosó és kaputorony között látható az a rés, melyben eresztették le a bejárást elzáró csapórácsot. Ez az erős tölgyfagerendákból összerótt kapuzáró csapórács 1906. évben ottjártamkor még megvolt, azóta azonban a szű annyira megrongálta, hogy darabokban lehullt s a várór fölfűtötte.

A kaputorony alatt elhaladva érünk a várudvarba hol balra egyemeletes, újabb időben emelt épület áll, melynek földszintjén a várór lakik, míg az emeleten a szászság Reifeisen-szövetkezetének helyisége van.

A várór lakását a kápolnához építették, mely egyhajós. A hajó 7·30 m széles s 11·80 m hosszú s csücsíves diadalív választja el a szentélytől, mely 4·50 m mély s a nyolcszög ötoldalából áll, lekerekített sarokkal, úgy hogy kereknek tetszik.²

¹ *Halaváts Gy.* Utijegyzetek Kelnek, Vingárd, Szászszorbó környékéről (Arch. Értes. XXVII. (1907) k. 205. 1.)

² A rajzon az apsis félkörívű, mert a lekerekített sarkú poligént a természetnek megfelelően nem sikerült feltüntetni.

Nyugati falán lévő egyszerű faragott kő ajtóbélelete csúcsíves, valamint ilyen a déli oldalon lévő két ablak is; míg a szentély keleti falán levő ablakot később vágták be. A várkápolna nincs boltozva, hanem egyenes faplafond fedí. 1857-ben nyerte mostani alakját. Ma templom jellege megszűnt s limlommal van teli.

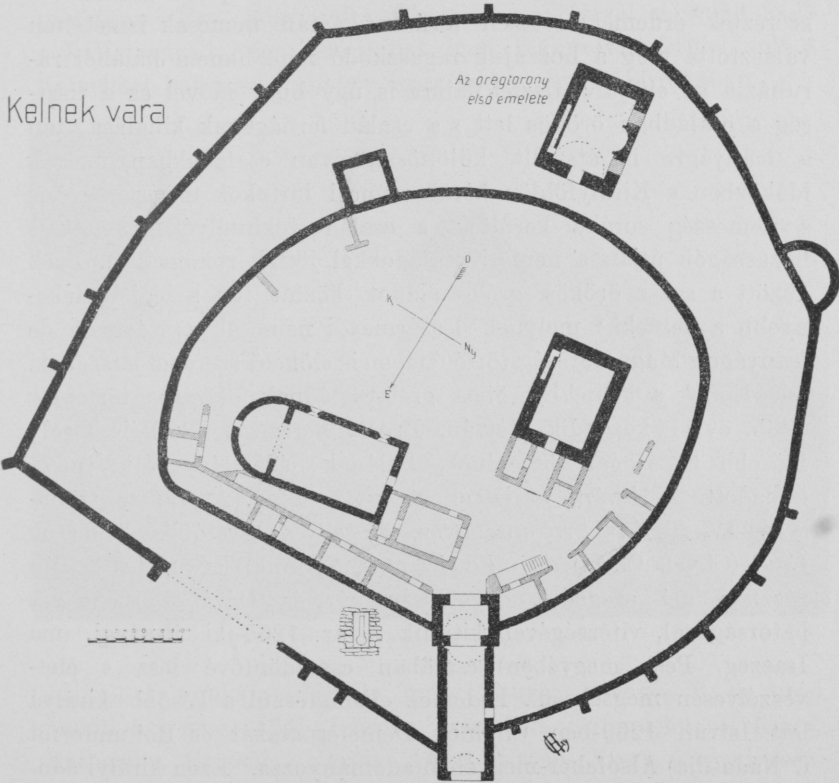
A várudvar nyugati részében pedig a 11-90 m hosszú s 8-80 m széles, 1-45 m vastag falú háromemeletes zömök öregtorony áll. Az erős dongaboltozattal fedett földszinten eredetileg nem volt nyílás, ezt később vágták az északi falba, hanem a keleti falban lévő keskeny lépcső vezetett le az első emeletről ide. Első emeletét is erős dongaboltozat fedte s itt az északi falon volt a bejárás, melynek csúcsíves faragott kőkerete eredeti helyén van, a hol a nyugati falon két, később befalazott, ablak van s ezek között a kandalló félköríves mélyedése. A második emeletet a harmadiktól gerenda-plafon választotta el s itt is több, ma befalazott ablak volt. Még nemrég itt raktározta el a szász lakosság gabonáját s hozzáférhetetlen gerendákon még ma is több gabonatarató van. Az öreg torony északi falához két földszintes helyiséget ragasztottak, melyek közül a jobboldaliban van a várőr sütőkemenczéje.

Magát a várudvart, mely kb 57 m hosszú s 42 m széles, tojásdad alakban veszi körül a várfal, melynek felső részén számos, alul köralakú, felül keskeny négyszögű résben folytatódó, lövörös látható. A várfal délkeleti részében, négyszögű 5-80 m oldalhosszú, emeletes faltorony ugrik ki. A várfal belső részéhez köröskörül ragasztották később azokat az emeletes kamrákat, melyekben a lakosság élelmiszereit raktározta el s ostrom idejében lakott. Ezek teljes egészökben a kaputoronytól balra még megvannak s használják is, míg a jobbra levők már romok. A belső várfal külső kerülete 156-40 m hosszú.

Ezen belső várfalat még egy külső, alacsonyabb, külsején támasztófalakkal megerősített falgyűrű veszi körül, melyből a délnyugati részben egy félköralakú bástya ugrik ki. Külső részén, a bejáratától jobbra egy koronás nőnek mellszobra van befalazva. Igen emlékeztet engem ez a szobor azokra, melyek magyarországi Szt. Erzsébetet ábrázolják. Ez a külső várfal nem követi párhuzamosan a belsőt, nem is ragaszkodik annak vona-

lához. A két fal közötti távolság 6·20 és 20·80 m között változik. Ez is majdnem teljes hosszában megvan, csak északi részében dőlt el belőle 14 m hosszú darab.

Az összes falak terméskőből vannak rakva, csak egyes bejáratok csúcsíves bélete faragott kő. Ez a homokkő a község

nyugati, Kakova község közelében levő határában a Vrf. Dosuluj nevű hegyben fordul elő, a hol még ma is fejtik s a lakosság építkezéseinél fölhasználja.

Községünk azonban nemcsak e terjedelmes parasztvárról híres, hanem egykori örökös elüljáró családjáról is.

A II. Géza (1142—1161.) uralkodása idejében Magyarország délkeleti részeibe telepített szászság, csakis a királynak

alárendelve, ügyei elintézésében teljes autonómiát élvezett. Maga választotta elöljáróit úgy a községekben, mint a székben s csak a szék fejét, a királybíró (comes, iudex regius) nevezte ki a király. A községek élére választott elöljáró (gréb, hann) eleinte olyanokból került ki, a kik vagyonosságukkal vagy értelmességükkel tűntek ki, vagy a bevándorlás és letelepülés alkalmával szereztek érdemeket. Ezen férfiakat aztán nemcsak ismételten választotta meg a hozzájuk ragaszkodó nép, hanem hálából ráruházta az elöljárói tisztet fiaikra is, úgy hogy idővel ez a tisztesség a családban örökös lett s a család férfiágának kihalása után a leányágra is átszállt, különösen olyan családokban, melyek időközben a Királyföldön kívül nemesi birtokok megszerzésével a nemesség sorába kerültek, a család tekintélyét emelték s házasságok útján a nemesi családokkal jöttek rokonságba. Ezek között a szász örökös gréb-családok között tán a legjelentékenyebb a kelneki,¹ melynek leszármazói nemcsak a szászság, de leányágon Magyarország történetében is előkelő szerepet játszanak.

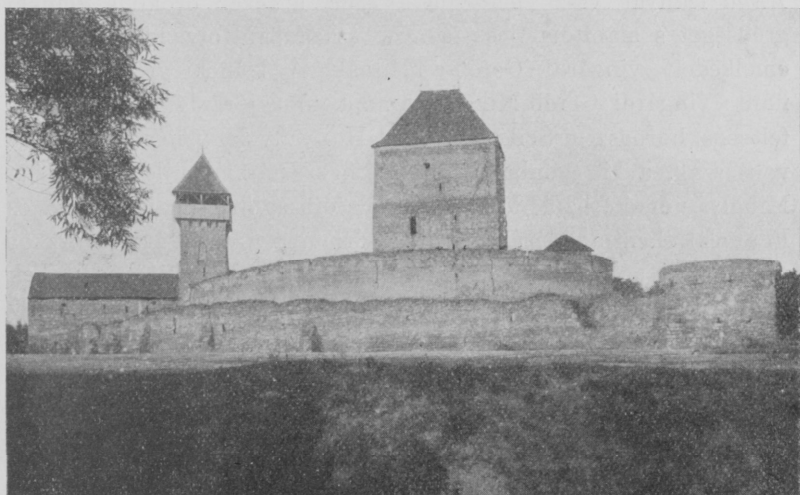
Ennek a kelneki örökös gréb-családnak okiratos története 1265. évvel kezdődik. István, Erdély hercege, IV. Béla király idősebb fia, jogait öcsésének, Bélának dédelgetése által megtámadottnak látván, atyja ellen fegyvert fog. A szászság többsége IV. Bélával rokonszenvez, de egyes kiválóbbak, köztük *Chyl* (Chyel, Cheel) *de villa Kelnuk*, (Calnuk) Erwyn fia, István zászlaja alá szegődik. Feketehalomnál és Dévánál személyes bátorságával, vitézségével kitűnik s az 1265-iki ilsazygi (ma Isaszeg, Pest megyében) csatában csatadöntővé lesz s életveszélyesen megsebesül. Erdemei elismeréséül a később királyá lett István 1269-ben Chylnek Demeterpatakát és Rohundorfot (? Nadasdja) Alsófehér-megyében adományozza.² Ezen királyi adományokhoz 1271-ben megveszi Chyl Teeltől Balázsfalvát és Szancsált, mely adásvevést V. István király 1271-ben megerősíti.³ Később megszerzi Springet és Drassót. Chyl 1271 vagy

¹ *F. Baumann*, Die Erbgrafen des Unterwaldes (Programm d. evang. Untergymn. in Mühlbach, Schuljahr 1867—8.)

² *Fr. Zimmermann u. C. Werner* Urkundenbuch, Bd. I. pag. 105. (Nr. 127.)

³ U. az Bd. I. pag. 110 (Nr. 139.)

1272-ben hal meg s fia és unokája is gyarapítja a birtokot. Fia és utódja a grébségben Dániel megveszi 1291-ben Kutfalvát és Benczenczet, 1313-ban Gergelyfáját és Versegyházát. Unokája: Mihály gréb 1329-ben Vingárdot, 1330-ban Ringelskirchét, nem tudott időben Birnbaumot szerzi meg. 1324-iki okirat említi, hogy a Villa sub castro Petri (Láz s nem Szászcser) is az ő tulajdona.¹ Úgy hogy mire Chyl dédunokájával a család fiága a XIV. század vége felé kihal, igen tekintélyes terület volt a Kelnekkal határos Alsófehér megyében e család birtokában.

A kelneki vár.

Chyl unokája: Mihály gréb, miután hasonnevű fia utód nélkül hal meg: 1345 február 3-án kelt végrendeletével Klára, Katharina, Erzsébet, Margit, Anna, Agatha, Elena leányait teszi meg e nagy birtok örökösévé, mely végrendekezést I. Lajos király 1345 május 31-én megerősíti.² A leányok aztán 1380 április 27-én osztzkodnak e birtokon³ olykép, hogy mind a hat örökös valamennyi birtokban részes.

¹ Fr. Zimmermann u. C. Werner, Urkundenbuch, Bd. I. pag. 379. (Nr. 412.)

² U. az, Bd. II. pag. 31. Nr. 612.

³ U. az Bd. II. pag. 525. (Nr. 1127.)

A Kacsics (Katisz) nemzetségből származó Cseh II. Péter, I. Mihály harmadik fia eleinte Nógrád megyében testvéreivel együtt működik, de 1312-ben sógora, a Kökényes-Radnót nem-beli Radnót a szolnokdobokamegyei Ormány falut és Kepes-telkét ajándékozza neki s e révén Erdélybe került. Itt nőül vette Talmácsi Miklós testvérét: Katalint s leköltözött Nagyszeben mellé, Diznoyow-ra (ma Nagydisznód). Ez által a szászok földén vetette meg lábát, ott is halt meg s utódai is a szász-földön laktak.¹ Fia, János de Diznoyow, Mihály kelneki gréb *Anna* leányát veszi feleségül s ezen a révén öröklí a kelneki grébséget s alapítója lesz a XV. században oly igen magasra emelkedett vingárdi Geréb-családnak. A kelneki grébség aztán fiára: vingárdi Geréb Miklósrá, majd unokájára Jánosra (a kinek felesége horogszegi Szilágyi Zsófia, Hunyady Jánosnénak a nővére volt) száll, a ki azonban, daczára fiai (László, erdélyi püspök, Mihály horvát bán, Miklós, Péter országbiró, majd nádor, és Ferencz) ellentmondásának, 1430. évben a grébudvart és örökös gréb-tisztet a községnek adja el.² A kelneki szász örökös grébek nagy vagyona a leányágon a magyar nemesek birtokába megy át, kik közül nem egy sokra viszi. A vingárdi Geréb-családon kívül az almakereki Apafi-család, melynek egyik tagja erdélyi fejedelem volt, Chyl leányában, Chelleen-ben, ösanyját tiszteli.

Hogy mikor épült? és ki építtette a fentebb ismertetett várat? arra — sajnos! — írott adatok nem állanak rendelkezésre. Daczára ennek hazánk általános történetének eseményeiből levonható következtetések alapján, bizonyos valószínűségi határok között, megkísértem a vár építésének idejét meghatározni.

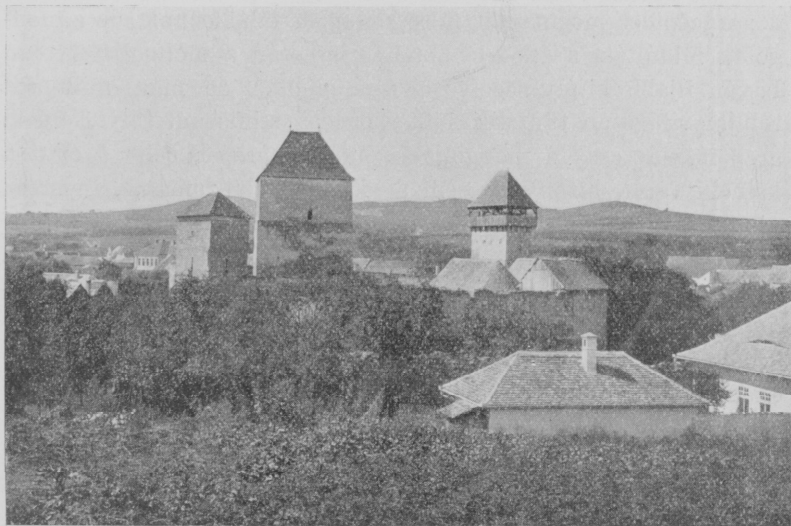
Annyi azonban bizonyos, hogy az a szász fölfogás, melynek *Fr. Teutsch*³ is kifejezést adott, hogy e vár építése Chyl személyével össze függ, meg nem állhat. Az ő korában még nyílt falvakban és városokban élt a nép. A mongol, Magyar-

¹ *Karácsonyi I.* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. 271. l.

² Fejér G. Codex diplom. Tomi XI. pag. 491.

³ *Fr. Teutsch* Unsere Burgen, 15. Die Kellinger Burg (Jahrb. d. siebenb. Karpathen Ver. IX. Jg. (1898) pag. 71.

ország e délkeleti részében azért pusztíthatott oly erővel rövid idő alatt, mert még Gyulafehérvár, a püspöki székhely sem volt erődítményekkel megvédve. *Bonfinius* nem tud ilyenről, pedig bizonyára megemlekszik róla, ha lett volna. Ha Gyulafehérvár meglett volna erősítve, kérdés, hogy Vizaknai János 1277-ben atyja meggyilkolását megbosszulandó, földülhatta volna-e a püspöki palotát és a templomot.

A kelneki vár távlati képe.

Ép úgy nem felel meg a ténynek *Teutsch* azon állítása, hogy várunk román stílusban a XIII. században épült. Én nem tudtam rajta fölfedezni a legcsekélyebb részletet sem, mely román stílusra vallana. Mert az öreg torony ablakainak félkörívű záródása már reneszánsz-kori, mely stílus tudvalevőleg fölujtotta a régi formákat. E mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt az immár határozottan megállapított tényt, hogy a román stílus a mongol betörésig terjed, azontúl aztán már a csücsíves stílus válik divatossá. Hogy pedig hazánk e délkeleti, különben távol eső és zárkózott részeiben is a mongoljárás után csakhamar tért hódít a csücsíves stílus, szép

példa a brassói Bertalan-templom, mely a XIII. század közepe táján divatozott u. n. átmeneti stílusban épült, amikor a régi román stílus motívumai mellett már a csücsíves stílus formái is megjelennek. Így a kerzei cisztercei apátság temploma, mely már tisztán csücsíves stílusban épült, csak még a szentély falpilléreinek kapiteljei mutatnak rajta némi román stílusú utóízt. Ezt az apátságot a III. Bélától betelepített cisztercei-rend 1200 táján építette román stílusban, melynek nyomaival a zárdaépület megmaradt falrészleteiben találkozunk, de a mongolok földúlták, s 1264-ben, tehát jó korán a mongoljárás után István ifjabb király segítségével újra épült,¹ de már, mint azt romjai világosan tüntetik föl, csücsíves stílusban. Chyl kelneki gréb is már csak a mongoljárás után szerepel, s ha ő építi a kelneki várat, bizonyára nem az idejét mult román, hanem az újonnan meghonosodott csücsíves stílusban építteti.

Mai ismereteink mellett határozottan kimondhatni, hogy a tatárjárás előtt Magyarország e délkeleti részében nem volt *kőből épült vár*. A várépítés joga a királyé volt s csak az ő engedelmével építhettek községek, magánosok várat, s eleinte csakis favarak építésére adnak engedelmet. II. Endre hazánk e részébe telepíti 1211-ben a Német Lovagrendet, a Bárczaságot nekik adományozza, s megengedi nekik, hogy várakat építhessenek, a mit ők meg is tesznek, csakhogy e várak nem kőből valók, hanem *favarak*. Ezt bizonyítja legalább is I. Lajos 1377. évi Brassó városához intézett rendelete, melyben meghagyja a városnak, hogy a Német Lovagrendtől épített *favarakat* építsék át *kővárákká*. Ily viszonyok között aztán igen valószínű, hogy Chyl 1269-ik adománylevelében említett feketehalmi és dévai várak is csak favarak lehettek, annál is inkább, mert a favarak a puskapor föltalálása, illetőleg a lövőfegyvereknél való alkalmazása előtt kellő védelmet nyújtottak az ellenséges betörések ellen.

Sőt még későbbben is szokásos volt a fa-erődítmény (palánka) és Kelnek környékén is tudok egy favarat. Szászsebestől délre, a Sebes-patak jobb (keleti) partját szegélyező hegyek egyi-

¹ *Reissenberger S.* Die Kerzer Abtei, pag. 9.

kén, Láz községe fölött van egy elipszis alakú terjedelmes sánczolás, melyet az oláh *Csetatyé ku lemne* (favár. Csatatyé: vár, lemne: fa) nevez. Csak oda kell képzelni a sáncz tetejére egymás mellé szorosan levert faczölöpöket, a sánczárkon túl a sövényt, s megkapjuk azt a képet, melyet *Könyöki J.*¹ a favárak típusáról ad. Szászsebestől délre, a Sebes-patak partján terület el Péterfalva községe, mely még a Királyföldön épült, azontúl azonban lakatlan, bitangföld következik, a hol Péterfalva grébjé: Pétrus (valószínűleg a király engedelmével) foglalt területet, s valamelyik utódja favárat is épített. A XIV. század eleji okiratokban említett *Castrum Petri*: ez a favár, s nem a szászcsori, a Sebes-patak balpartján lévő előhegyen kőből épült vár² és *Baumann F.*³ a kinek a lázi favárról nem volt tudomása, téved, a midőn az 1330. évi pápai adólajtsromban említett *Villa sub castro Petrit* Sebeshelynek (melynek XIV. századbéli neve Kissebes) mondja. Sebeshely községe messze fekszik e favártól s közben még Szászcsor községe is van. A *Villa sub castro Petri* tehát nem lehet más, mint Láz községe, melyre legjobban illik a «váralja», mert felette van a *Csetatyé ku lemne*.

A védelem eszméje a támadást követte; a védelemről való gondoskodás a támadás folyamánya. Első királyaink idejében Magyarország délkeleti része csak gyéren lakott föld s a délkeleti Kárpátok hatalmas sáncza nem tartotta vissza a kelet népeit, hogy be-betörve, ez irányból ne intézzenek támadást az országra. A XI. századbéli kunjárás, a mikor 1067-ben László seregei Cserhalomnál véres csatában tönkre teszik őket oka annak, hogy a keleti határon a székelyeket, délen pedig II. Géza a szászokat telepíti be. Mikor pedig ezek a kun betörések ismétlődnek: II. Endre a Német Lovagrendet hívja be, nekik adományozva a Bárczaságot s megengedi nekik a várak építését, a mit ők meg is tesznek, de a tőlük épített várak, a

¹ *Könyöki J. és Nagy G.* A középkori várak, 580 a. sz. rajz.

² *Halaváts Gy.* Utijegyzetek Szászsebes környékéről (Arch. Értes. XXVI. (1906) k. 356. l.)

³ *Baumann F.* Zur Geschichte von Mühlbach (Program d. evang. Untergymn. A. k. in Mühlbach. Schuljahr. 1881—82. pag. 33.).

mint fentebb bebizonyítottam, csak favarak voltak. Következett aztán a végeredményében gyászos és végzetes 1241—42. évi mongoljárás, mely után IV. Béla számos várépítésre adott engedelmet s ekkor keletkezhettek főleg a nagyobb városok erősítményei, de ezek valószínűleg még csak fából készültek, mely eléggé ellenállt akkoriban az ellenséges támadásnak.

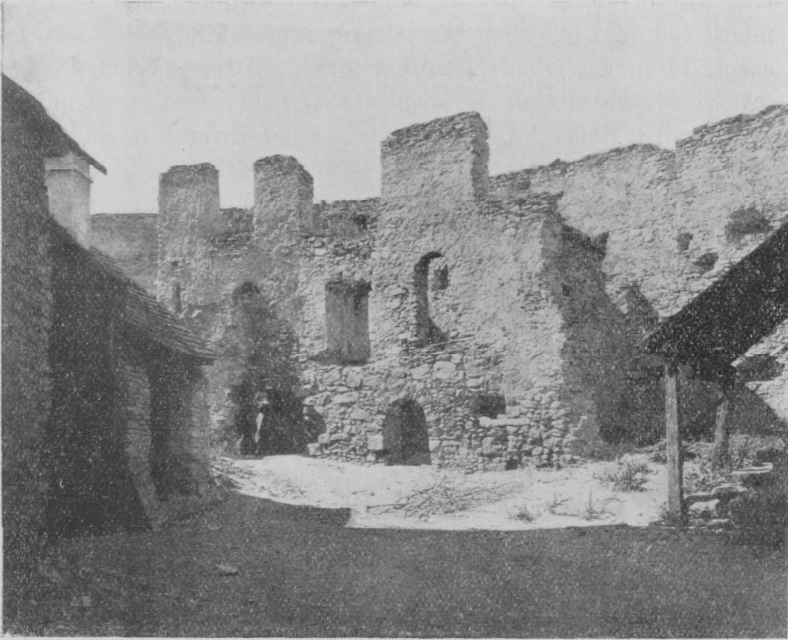
A XIV. század elején újabb ellenség fenyegeti e délkeleti országrészt; a havaselvi oláhok törnek be Basaraba Ivankó havaselvi vajda vezérlete alatt. Robert Károly seregével ott terem, de 1330-ban majdnem áldozatul esik az oláhoknak. Ez volt Oláhországnak születése, ekkor ébredt föl fiaiban az öntudat. Ennek, illetőleg az ismétlődő betöréseknek a következménye lehet, hogy I. Lajos a sikeresebb védelem érdekében 1377-ben meghagyja Brassó városának, hogy a német lovagrendtől épített favarakat kővárákká alakítsák át. *S ebbe a korba helyezhetjük a kővárak építésének a kezdetét.* Így az oláh vajda 1369. évi a verestoronyi szoroson való betörésének lett a következménye, hogy I. Lajos Talmácsnál 1370. évben fölépíti kőből a királyi várat, védelmül az innét irányuló betörések ellen.

Mikor aztán a XIV. század második felében a török lép föl támadólag mindinkább: a védelemről intenzívebben kell gondoskodni s ekkor történik meg, hogy Zsigmond király a város polgársága kérésére 1381. évi november 23-án kelt levelével¹ megengedi Szászsebes városának, hogy védelmül körfalat építhessenek s a költségek fedezésére a Jakab napja (Julius 25) előtt a városba behozott bor adaját engedélyezi.

Miután pedig a falvak a közelükben lévő várost utánozzák, innét nyerik a követendő példákat: mi sem természetesebb, minthogy Kelnek községe, mely a szászsebesi székhez tartozott, követi a város példáját s védelmül magának a vár építésének engedélyét a királytól kijárja. Vagyis, *a kelneki parasztvár építésének idejét Zsigmond király uralkodásának idejére tehetjük.* Erre vall részben a csücsives ajtókereteknek hegyes íve is.

¹ A függőpecsétetes pergamen-okirat megvan a város levéltárában (Lit. C. 1.), szövegét közli: *Baumann F.*: Zur Geschichte von Mühlbach, pag. 58. — *Zimmermann*, Urkundbuch Bd. II. pag. 615. (No. 1219).

Ebben az időben pedig Chyl gréb családja férfiágon már kihalt s Mihály gréb Anna leányának a férje, a Katicz nemzetségből származó János de Diznojow, illetőleg a fia: vingárdi Geréb Miklós a kelneki örökös-gréb, ő építhette tehát a szóbanforgó várat. Mikor aztán 1430. évben vingárdi Geréb János az örökös grébséget és grébudvart a községnek adja el, s a vár is a

A kelneki vár udvara.

község tulajdonába megy át, építették a belső várfal belső részéhez azokat az emeletes kamrákat, melyben a lakosság élelmét s tulajdonát raktározta s lakott ostrom idejében. A falrakás határozottan mutatja, hogy ezt a kamrasort később építették a belső várfalhoz.

Mert községünk, illetőleg várunk sem kerülte el a későbbben mindgyakrabban megújuló törökostromot és pusztítást. 1438. évben, Albert uralkodása idejében Murád szultán, Vlad

Drakul oláh vajda csapataitól támogatva a Vas-kapunál az erdélyi részekbe tör be, a Maros völgyét földülja, Szászsebest, Romoszt, *Kelneket*, Medgyest, Segesvárt elfoglalja, Nagyszebent ostrom alá veszi, Brassó külvárosát fölgyűjtja s a törecsvári szorosan át távozik.

A kelneki vár ezt az 1438. évi ostromát az Erdélyi Múzeum egyik, Kemény József gróf gyűjteményével odakerült s *Amlacher A.*-től közölt ¹ okirata örökítette meg, mely szerint a tiszamenti tudórévi táborban tartózkodó Albert királynak 1439. évi szept. 14-én azt jelenti Henning lovag és Imre vajda, hogy a tavalyi törökbeütéskor a körülzárt kelneki várat (castrum in eadem villa Kelnek) Lőrincz plébános és hívei a nélkül, hogy védelmét megkísérlették volna, hűtlenül átadták, a mikor is mérhetetlen keresztyének a hordák hatalmába kerültek, a kiket vagy fölkonczoltak vagy rabságba magukkal elhurczoltak. A király hűtlenséget látva ebben: Lőrincz plébánost állása elvesztésére ítéli s megparancsolja, hogy az újonnan megválasztott László plébános azonnal hivatalába bevezetessék.

Várunk későbbben is állhatott ki ostromot s megrongálódhatott, így 1599-ben, a mikor Mihály havaselti vajda pusztított e vidéken s a XVIII. században a kuruczok is itt jártak és ennek lehetnek következményei azok a javítások, foltozások, melyek falain látszanak. Védelmül szolgált a háborús időben, a békésben pedig itt raktározta el a szászság gabonáját, szalonnáját, a mint azt számos helyen még ma is megteszi a templomerődökben. Újabb időben azonban, a mióta szolidabban, tűzbiztosan építi a lakosság házait, otthon tartogatja élelmiszereit: a vár elhagyottan sorsára van bízva. Falait az idő vasfoga örli, kövei ragasztékát a fagy lazítja s leledől egy-egy falrészlet. *Teutsch F.* 1889. évben megjelent közleménye szövegközi képén (l. c. pag. 73.) a déli falatorony előtti részén még állanak a belső falhoz ragasztott kamrák, ma itt csak egy kis falrész látható még. A régi szokáshoz híven még nem rég,

¹ *Amlacher A.* Kellings Untergang im Türkeneinfall von 1438. (Korrespondenzblatt d. Ver. f. siebenb. Landeskr. Jg. XXX. (1907.) pag. 33.)

ez idő szerinti papot: *Antony Károlyt*, beiktatása alkalmával diadalmenetben háromszor körülvezették a vár körül hívei, kérdés, hogy ennek a várral összefüggő szokásnak eleget fognak-e tehetni a jövőben. Azóta úgy körülépítették, hogy ma már nem áll szabadon, a mint állt még nem is oly rég. Tempora mutantur!

HALAVÁTS GYULA.

Német puskás. 1680.